

jali mladi partijski kadrovi. Baveći se politikom kao student Pravnog fakulteta u Beogradu, autor se prvi put susreće sa kolegama koji će obeležiti politički život u narednim decenijama, a čitalac sa prvim manama ovih memoara. Naime, autor u takvim prilikama propušta da opširnije opiše, na primer, mladog Slobodana Miloševića i umesto toga iznosi ocene o poznatim zbivanjima koja će se desiti znatno kasnije. U nastavku pratimo autorovo viđenje sopstvenog političkog preobražaja, kada dolazi do razočarenja u komunizam i približavanja liberalizmu. Otvoreno neslaganje sa komunističkim režimom počelo je tokom juna 1968. i studentskih demonstracija, da bi kulminiralo u prvoj polovini sedamdesetih, kada je zbog kritičkih tekstova krivično gonjen i izbačen sa Pravnog fakulteta. Opisi tehnologije političkih obračuna i detalji o njihovim izvršiteljima spadaju u najvažnije stranice ove knjige.

Kada je reč o disidentskim godinama, autor sećanja postepeno upotpunjuje, a potom i zamenjuje dokumentima. Iako time ovo delo dobija na autentičnosti, istovremeno čitaoci bivaju uskraćeni za sadržaj, jer ih autor nije upotrebio svojim sećanjima. Na primer, poglavlje o radu Odbora za odbranu slobode misli i izražavanja je svedeno na sadržaj osnivačkog akta. Razlog zašto je autor u ovom slučaju tako postupio verovatno leži u tome što je o ovoj temi pisao u posebnoj knjizi. Takvo bar obrazloženje možemo pronaći u poglavlju o Demokratskoj stranci, gde je autor takođe priredio osnivački akt, ali ga je upotrebio zanimljivim detaljima o osnivanju stranke i prvim godinama njenog postojanja. Najveću pažnju svakako privlači autorovo viđenje unutarstranačkog sukoba u kojem je predstavljao jednu, a Dragoljub Mićunović drugu, pobedničku stranu. Poglavlja u kojima opisuje stvaranje Srpske liberalne stranke i Demokratskog pokreta Srbije (DEPOS) su poslednja koja podjednako sadrže i sećanja i dokumente. Nakon toga su zbivanja od 1992. do 2002. godine obrađena kroz dokumente, pisma, govore i članke koje je autor pisao u trenucima dok su bila aktuelna. Tek se na ponekom mestu može pronaći kratko objašnjenje koje je autor naknadno napisao, što znači da mišljenje o određenim zbivanjima nije promenio ni decenijama posle.

Sveukupno, prvi tom *Sećanja neuspešnog političara*, kojim autor obuhvata period od svog rođenja 1941. pa sve do 2002. godine, može se podeliti na dva dela: prvi se isključivo zasniva na sećanjima, a drugi deo na priložima. Sećanja svakako zaslužuju veću pažnju, jer budućim istraživačima nude nemali broj vrednih podata-

ka. Zbog toga smatramo da je prava šteta što ih je autor u nastavku zamenio dokumentima i člancima, bez obzira kakvu vrednost imaju. Autora odlikuje kratka i jasna rečenica, kao i oštrina kojom nikoga ne štedi: ni protivnike, ni istomišljenike, a na kraju krajeva – ni samoga sebe.

Dragoljub Mandić

Горан Латиновић, ЗАШТИТНИ ПУК ГЛАВНОГ ШТАБА ВОЈСКЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ (1992–1995), Бања Лука, Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Удружење „65. заштитни моторизовани пук Главног штаба Војске Републике Српске“, 2023, 322.

Goran Latinović (Sarajevo, 1977), doktor je istorijskih nauka i redovni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci. U svom dosadašnjem istraživanju bavio se temama iz istorije Jugoslavije, istorije Republike Srpske i istorije Srpske pravoslavne crkve. Na njegov prijedlog, predmet *Istorija Republike Srpske* uveden je na osnovne i master studije istorije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci.

Autor je u predgovoru ove monografije (str. 7–8) istakao da stvaranje Republike Srpske zaslužuje mnogo bolju i obimniju naučnu obradu nego što je to bio slučaj do sada. Ideja za pisanje ove knjige rođena je krajem 2021. godine tokom razgovora autora sa pripadnicima Udruženja „65. zaštitni motorizovani puk Glavnog štaba Vojske Republike Srpske“. Autor je prethodnih godina istraživao i brojne druge teme vezane za odbranu Republike Srpske tokom Odbrambeno-otadžbinskog rata, a 2021. godine je objavio i monografiju pod nazivom *Studentska brigada Vojske Republike Srpske (1994–1995)*.

Za pisanje ove naučne monografije, autor je, osim odgovarajuće literature, koristio građu iz arhive 65. zaštitnog motorizovanog puka Glavnog štaba Vojske Republike Srpske. Ova dokumentacija je bila od prvorazrednog značaja za nastanak ovog djela, s obzirom na to da sadrži sva važnija dešavanja u ovoj ratnoj jedinici Vojske Republike Srpske. Korišćeni su i objavljeni dokumenti Haškog tribunala, kao i štampa iz ratnog perioda. Knjiga sadrži predgovor, uvod, pet poglavlja, zaključak, fotografije poginulih boraca 65. zaštitnog motorizovanog puka, ratne i poratne fotografije ove jedinice Vojske Republike Srpske, rezime na ruskom i engleskom jeziku, bibliografiju, azbučnik ličnih imena i geografskih pojmova, kao i bilješku o autoru.

Autor je u uvodu (9–14) predstavio uzroke jugoslovenske krize i početak Jugoslovenskog rata (1991–1995), koji su započeli Slovenci i Hrvati napadima na Jugoslovensku narodnu armiju. Usljed složene bezbjednosne situacije u zemlji, 23. jula 1990. godine formiran je 65. zaštitni motorizovani puk JNA, sa sjedištem u Zagrebu. Njegov komandant bio je pukovnik Milan Šuput. Tokom 1991. godine ova jedinica je bila angažovana na području Pakraca, kao tampon zona između zaraćenih srpskih i hrvatskih snaga, ali i na brojnim drugim mjestima značajnim za JNA u Hrvatskoj. Usljed ratnih okolnosti, 65. zaštitni motorizovani puk je početkom 1992. godine premješten iz Zagreba u Kiseljak kod Sarajeva, gdje je bio potčinjen komandi Druge vojne oblasti JNA. Posebno je istaknuta činjenica da su ubrzo nakon toga jedinicu počeli napuštati Muslimani i Hrvati. U proljeće 1992. godine počela su ratna dejstva i na prostoru Bosne i Hercegovine, a muslimanske snage napale su jedinice 65. zaštitnog motorizovanog puka početkom maja u Sarajevu, pri čemu je značajan broj boraca u ovoj jedinici izgubio život, a zarobljen je bio komandant puka. Zbog povlačenja snaga JNA na prostor novoformirane Savezne Republike Jugoslavije, 65. zaštitni motorizovani puk je gotovo ostao bez ljudstva, a preostali pripadnici ove jedinice izvukli su se u rejon Han Pijeska 8. maja 1992. godine.

Prvo poglavlje ove monografije (15–26) bavi se djelovanjem 65. zaštitnog motorizovanog puka tokom ratne 1992. godine. Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini donijela je 12. maja 1992. Odluku o formiranju Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, a za komandanta njenog Glavnog štaba postavljen je generalpotpukovnik Ratko Mladić. Glavni štab VRS bio je smješten u Crnoj Rijeci kod Han Pijeska. Novi komandant 65. zaštitnog motorizovanog puka postao je kapetan I klase Milomir Savčić, koji se na toj dužnosti nalazio sve do 1996. godine. Tokom 1992. godine 65. zaštitni motorizovani puk se popunjavao vojnim obveznicima i rezervnim starješinama uglavnom sa područja opština Han Pijesak i Sokolac, a posljednjeg dana 1992. godine popunjenost ove jedinice iznosila je 22% u odnosu na ratnu formaciju. Autor je istakao da je ovako slaba popunjenost otežavala djelovanje ove jedinice, čiji su borci tokom 1992. godine ipak uspješno ratovali, izvodeći borbena dejstva uglavnom u zoni odgovornosti Drinskog korpusa VRS. Veliku ulogu je 65. zaštitni motorizovani puk imao i u sprječavanju divezantsko-terorističkih akcija muslimanskih snaga usmjerenih ka komandnom mjestu Glavnog štaba VRS.

Autor se u drugom poglavlju (27–77) bavi učešćem 65. zaštitnog motorizovanog puka u ratnim događajima tokom 1993. godine. Komandi kadar ove jedinice je na samom početku 1993. zahtijevao od Glavnog štaba VRS popunu, s obzirom na to da je nedovoljan broj vojnika i starješina u 65. zaštitnom motorizovanom puku dovodio u pitanje obezbjeđivanje komandnog mjesta Glavnog štaba VRS. Ovaj zahtjev je tokom 1993. godine djelimično ispunjen, pa je na kraju ove ratne godine popunjenost 65. zaštitnog motorizovanog puka iznosila 45,27%. Tokom navedene godine puk je upotrebljavan za izvođenje obuke mladih vojnika i za obezbjeđenje Glavnog štaba VRS, ali i za izvođenje borbenih dejstava u rejonu Bratunca, Skelana, Žepe, na Igmanu i kod Olova. Popunjenost je i dalje predstavljala problem za kvalitetnije izvršavanje ratnih zadataka. Autor sa punom objektivnošću iznosi i činjenice vezane za slanje nedovoljno obučanih boraca u izuzetno zahtjevne ratne zadatke.

Autor se u trećem poglavlju (77–134), držeći se hronološkog pristupa, bavi djelovanjem 65. zaštitnog motorizovanog puka tokom ratne 1994. godine. Ovaj period je donio nove izazove za jedinicu puka, koje su učestvovala u borbenim dejstvima na sarajevskom i goraždanskom ratištu, u rejonu Treskavice, ali i na brojnim drugim mjestima kada se ukazivala potreba za njihovim angažovanjem. Svojim djelovanjem jedinice 65. zaštitnog motorizovanog puka su u značajnoj mjeri doprinijele odbrani položaja Sarajevsko-romanijskog korpusa. Autor daje i prilično detaljan prikaz života boraca u ovoj jedinici, što svakako djeluje donosi poseban kvalitet, s obzirom na to da čitalac ima priliku da spozna kako je izgledao život srpskih ratnika u tom periodu. Dezerterstvo, pretjerano konzumiranje alkohola i nepotrebno korišćenje naoružanja bili su samo neki od problema sa kojima su se u komandnom kadru 65. zaštitnog motorizovanog puka suočavali tokom rada sa vojnicima. Autor u ovom poglavlju predstavlja i nezadovoljstvo roditelja čiji su sinovi, kao pripadnici puka, bez ijednog gađanja i bez dovoljno ostale borbene obuke upućeni na olovsko ratište. Ovi mladi vojnici su odbili zahtjeve svojih roditelja da budu vraćeni sa položaja i izvršili su svoj borbeni zadatak uspješno. Kraj 1994. godine u jedinicama puka su dočekali sa značajnim količinama municije i minsko-eksplozivnih sredstava, što je omogućavalo kvalitetnije izvođenje borbenih dejstava. Puk je i najveću popunjenost ljudstvom ostvario upravo u jesen 1994. godine.

Četvrto poglavlje ove monografije (135–221) daje prikaz situacije u 65. zaštitnom moto-

rizovanom puku tokom ratne 1995. godine. Teško iskušenje borci ove ratne jedinice imali su te godine tokom mjeseca juna, prilikom žestokog napada muslimanskih snaga u rejonu Sarajeva. Nalazeći se na glavnom pravcu napada, borci 65. zaštitnog motorizovanog puka odigrali su značajnu ulogu u slamanju muslimanske ofanzive. U ovim borbama puk je pretrpio značajne gubitke. Autor je posebno naglasio činjenicu da Haški tribunal, baveći se događajima na području Srebrenice u ljeto 1995. godine, nije mogao ustanoviti da je 65. zaštitni motorizovani puk bio uključen „u bilo kakve nezakonite aktivnosti“. Jedinice ovog puka učestvovala su tokom jula iste godine i u oslobađanju Žepe. Iako je zbog prethodno pretrpljenih napora bilo predviđeno da snage 65. zaštitnog motorizovanog puka budu upućene na odmor, ratna situacija je prouzrokovala drugačiji razvoj događaja. Usljed napada hrvatsko-muslimanskih snaga u Krajini, jedinice puka su krajem jula bile upućene u rejon Drvara. Usljed nedovoljne koordinacije među jedinicama VRS, nepovoljne političke situacije i opšte nestabilnosti u vojsci prouzrokovane padom Republike Srpske Krajine početkom avgusta 1995. godine, stanje na dijelu frontu na koji su bile upućene jedinice puka bilo je izuzetno nepovoljno. Krajem avgusta iste godine u rat protiv VRS uključio se i Sjevernoatlantski savez (NATO), što je dodato otežalo vojnu situaciju za srpsku stranu. Svi navedeni problemi doveli su do pada značajnog broja krajiških opština. Značajan dio teritorija koje su branile jedinice 65. zaštitnog motorizovanog puka su prema mirovnom sporazumu u Dejtonu pripale Federaciji Bosne i Hercegovine. Autor je posebno istakao činjenicu da je 95% boraca ove ratne jedinice imalo do 25 godina starosti, što je puk činilo jednom od najmlađih jedinica VRS. Jedinice puka vratile su se iz Krajine u Crnu Rijeku 26. novembra 1995. godine i nastavile sa redovnim aktivnostima. Puk je u periodu od 1992. do 1995. godine imao 43 poginula pripadnika, jednog nestalog, tri umrla, 139 ranjenih, 11 povrijeđenih i šest onih koji su izvršili samoranjavanje. Prema tome, rat nije preživjelo 47 pripadnika Puka, a 156 ih je bilo ranjeno i povrijeđeno. Podaci sakupljeni u poslijeratnim godinama navode ukupno 53 poginula i umrla pripadnika puka, od kojih je 46 pripadalo Puku u užem smislu, tj. njegovom redovnom sastavu, a sedam poginulih bili su pripadnici jednog bataljona Druge romanijske brigade, koji je godinu i šest mjeseci bio pridodat, tj. prepočinjen puku. Najveće gubitke puk je imao tokom 1995. godine, kada su se njegovi borci suočili sa najsloženiji-

jim borbenim zadacima na sarajevskom ratištu i u Krajini. Na seminaru održanom krajem decembra 1995. godine pod nazivom *Red i disciplina u Vojsci Republike Srpske* zaključeno je da su borbena dejstva na svim ratištima širom Republike Srpske pokazala da se pojedine jedinice ističu kada je riječ o disciplini i izvršavanju borbenih dejstava. Na prvom mjestu je tada naveden 65. zaštitni motorizovani puk. „Bila je to laskava ocjena, odmah po okončanju rata, kojom je Zaštitni puk pohvaljen ispred svih drugih jedinica VRS“, zaključio je autor.

Pregled situacije u ovoj jedinici nakon okončanja ratnih dejstava autor donosi u petom poglavlju pod nazivom *Zaštitni puk poslije rata* (222–242). General Mladić je 5. juna naredio formiranje i preformiranje jedinica VRS. Između ostalog, naredeno je da 65. zaštitni motorizovani puk bude preformiran u 1. zaštitni motorizovani puk, te da preformiranje bude završeno do 30. juna iste godine. U Puku je tokom rata, ali i nakon njegovog okončanja, vođeno računa o školovanju starješinskog kadra, koji je najčešće upućivan u Centar vojnih škola „Rajko Balać“ u Banjoj Luci. Na osnovu odluke Vrhovnog savjeta odbrane Republike Srpske od 8. novembra 1996. godine formiran je Generalštab VRS. Time je ukinut Glavni štab VRS u Crnoj Rijeci i Han Pijesku, a formiran Generalštab VRS u Bijeljini. To je dovelo do izuzetno složene situacije u Republici Srpskoj, s obzirom na to da je došlo do sukoba između generala Mladića i državnog rukovodstva na čelu sa Biljanom Plavšić, predsjednikom Republike Srpske. Ovaj sukob je okončan 28. novembra iste godine, kada je potpisan sporazum o primopredaji dužnosti, kojim je general-major Pero Čolić, načelnik Generalštaba VRS, preuzeo komandovanje nad VRS od general-pukovnika Ratka Mladića. Ova previranja ostavila su velike posljedice po puk, koji je u tom periodu napustio znatan broj pripadnika. Početkom 1997. godine major Miloš Zekić postao je novi komandant 1. zaštitnog motorizovanog puka. Ljudstvo ove jedinice bilo je tokom 1996. i 1997. razmješteno na velikom broju lokacija, što je otežavalo rad puka. U martu 1997. godine je naredeno da Zaštitni puk vrši obezbjeđenje komandnog mjesta Generalštaba VRS u Bijeljini. Pripadnici ove jedinice su se nakon rata suočavali sa teškom materijalnom situacijom, obzirom da su imali neredovna novčana primanja. Tokom 1998. godine 1. zaštitni motorizovani puk preformiran je u 1. bataljon vojne policije, koji je rasformiran 2004. godine, dok je Vojska Republike Srpske formalno-pravno prestala da postoji krajem

2005. godine. Autor je naglasio da Zaštitni puk, kao jedna od najistaknutijih jedinica VRS, ima svoje mjesto u kulturi pamćenja u Republici Srpskoj.

U zaključku monografije (243–248), autor je ocijenio da je puk imao veoma skroman početak tokom 1992. godine, usljed velikih problema sa potpunom ljudstva. To je uticalo na njegovu borbeno gotovost i uspješnost u izvršavanju borbenih zadataka. Po mišljenju autora, poseban kvalitet ovoj jedinici davala je mladost boračkog sastava. Teški materijalni uslovi za boravak i službovanje u Crnoj Rijeci dovodili su do napuštanja ove jedinice, a ti borci bi se obično priključivali jedinicama u matičnim opštinama. Autor zaključuje da je jedan od osnovnih problema za Zaštitni puk predstavljala neodgovarajuća popunjenost starješinskim kadrom. Kao veliki uspjeh puka autor ističe i to što je uspješno obavljen zadatak zaštite Glavnog štaba VRS, čak i u uslovima kada bi se bataljon vojne policije, kao najznačajanija jedinica Puka, nalazio na izvršavanju borbenih zadataka. Snage sa kojima se suočavao puk u borbenim dejstvima poštovala su ovu jedinicu Glavnog štaba VRS kako zbog gubitaka koje su trpjele u okršajima protiv nje, tako i zbog vođenja borbe koja nije izlazila iz okvira pravila ratovanja. Autor je zaključio da su ratovanje u gotovo svim dijelovima Republike Srpske, kao i popunjenost borbama iz svih krajeva zemlje, uz sve druge karakteristike, uticali da se ova jedinica smatra posebnom u redovima VRS. S obzirom na to da je ratni komandant jedinice Milomir Savčić poslije rata dobio čin generala, Zaštitni puk je jedna od rijetkih jedinica VRS čiji je komandant postao general. Žrtva poginulih pripadnika puka položena je u temelje Republike Srpske, čije stvaranje, po autorovom sudu, predstavlja jedno od herojskih doba u istoriji srpskog naroda. Dodatan kvalitet ovom djelu dala bi pojedinačna svjedočanstva pripadnika puka koji bi svjedočili o ličnom doživljaju pojedinih situacija iz rata.

Fotografije poginulih boraca 65. zaštitnog motorizovanog puka Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (1992–1995) predstavljaju posebno poglavlje ove monografije (249–262), u kome je autor uspio sakupiti fotografije 53 pripadnika puka koji su svoj život dali za odbranu Republike Srpske. Poseban kvalitet ovom djelu daje i poglavlje *Ratne i poratne fotografije Zaštitnog puka Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (263–277)*, na osnovu koga čitalac stiče dodatan uvid u djelovanje ove jedinice VRS. Rezime ove monografije na ruskom i engleskom jeziku pruža inostranoj čitalačkoj publici osnovne informacije o samom djelu.

Monografija obiluje brojnim tabelama, u kojima je detaljno prikazan sastav Puka u različitim ratnim godinama. Osim toga, autor je navodio pojedinačna odlikovanja pripadnika ove jedinice, ali i odlikovanja dodijeljena samom Puku. Uz sve navedeno, autor je u ovoj monografiji priložio i fotografije poginulih pripadnika Zaštitnog puka, čime je dao znatan doprinos njegovanju kulture pamćenja na heroje Odbrambeno-otadžbinskog rata. Ova monografija treba da bude putokaz srpskoj istoriografiji, ž kako bi tema Odbrambeno-otadžbinskog rata bila predstavljena na dostojanstven način, čime bi se srpski narod odužio precima i potomcima ostavio mogućnost da se upozna sa ovih teškim istorijskim periodom.

Georgije Vulić

Борис Томанић, ПРЕОКРЕТ: ЈУГОСЛАВИЈА И БУГАРСКА У ЗАВРШНОЈ ФАЗИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 1943/1944–1945/1946, Београд, Сатена Мунди, Институт за савремену историју, 2023, 523.

U svom najnovijem radu, Dr Tomanić istražuje Jugoslaviju u Bugarsku u poslednjim etapama Drugog svetskog rata, kao i odnose dve zemlje u specifičnim uslovima koji su u Evropi postavljeni usled sloma nacističke Nemačke. Razlog zbog čega je hronološka granica u naslovu dela ovako postavljena leži u tome što period od nemačke kapitulacije, pa sve do početka Pariske mirovne konferencije ne predstavlja temu istraživanja. Kako i sam autor navodi, pomenuti period predstavlja vreme učvršćivanja vlasti komunističkih partija u Jugoslaviji i Bugarskoj i njihovo delovanje u mirnodopskim uslovima. Autor se time koncentrisao na analiziranje odnosa koji su proizlazili iz ratnih zbivanja, kao u slučaju pomenute mirovne konferencije koja je predstavljala direktnu posledicu rata. Kada je o autoru i njegovom polju istraživanja reč, Dr Boris Tomanić je osnovne studije istorije završio na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2014. godine, a dve godine kasnije na istom fakultetu odbranio master rad pod naslovom „Arandelovac i Topola 1941–1945. Ratni zločini“. Polje autorovog interesovanja prvenstveno je proučavanje ratnih zločina počinjenih u oba svetska rata, pre svega na jugoslovenskom prostoru, kao i vojna istorija Drugog svetskog rata. Tomanić je doktorsko zvanje stekao 2022. kada je odbranio disertaciju pod naslovom „Jugoslavija i Bugarska 1941–1945: Između sukoba i saveza“. Time je monografija o Jugoslaviji i Bugarskoj u završnoj fazi Drugog svetskog rata